

INTERNET MATERIALLARIDA FEYK XABAR QANDAY ANIQLANADI?

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Qoraqalpoq filologiyasi va jurnalistika fakulteti 3-bosqich talabasi.

Sharafatdinova Malika Berdaq qizi

Annotatsiya: Maqolamning mazmuni shundan iboratki, internet materiallaridagi feyk xabarlar haqida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Feyk yoki yolg'on yangiliklar, ommaviy axborot, jurnalistlar, yuridik, pandemiya.

Feyk yoki yolg'on yangiliklar, afsuski, zamonaviy hayotning bir qismiga aylanib ulgurdi. Ularning tan olinishi esa bu kabi xabarlarining nafaqat yuqori samaradorligi, balki olamshumul yangiliklar, “dunyoviy fitnalar”, turli sensatsiyalar ehtiyoji uchun jamiyatda talab borligi bilan ham xarakterlanadi. Feyk yangiliklar uzoq vaqtdan beri davom etayotgan stereotiplarni yanada jonlantiradi va millionlab odamlarning jamoatchilik fikrini shakllantirishga ta'sir qilmoqda.

Zamonaviy ommaviy axborot vositalaridan nafratlanmaydigan jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilish haqida ko'p gapirish mumkin. Bir narsa aniq: olamshumul “sensatsiyalar” auditoriyada “axborot ochligini” keltirib chiqaradi. Men bu kabi auditoriyaning “sovuq bosh” funksiyasini yoqishlarini tilayman va uni dezinformatsiya bilan ifloslantirmaslikni istardim, tanqidiy fikrlash va skeptisizm bilan to'yingan sog'lom OAV adadidagi ma'lumot bilan to'yinishlarini xohlardim. Xorijiy va O'zbekiston ommaviy axborot vositalari ekspertlari, jurnalistlar axborotning qadr-qimmatini, jamiyatdagi ommaviy axborot vositalari haqida barcha uchun murakkab bir vaziyatda qanday fikrda? Zamonaviy axborot maydonida feyklarining o'rnini qanday? O'zbekiston jurnalistlarini qayta tayyorlash markazi ommaviy axborot vositalarida mazkur masala yuzasidan ekspert davra suhbatini o'tkazdi.

Fikr erkinligi —insonning asosiy huquqlaridan biri. Jamiyatning rivojlanishi va olg'a intilishiga imkon beradigan barcha boshqa inson huquqlarini mustahkamlaydi. O'z nuqtai nazarini ifoda etish va erkin gapirish qobiliyati jamiyatdagi o'zgarishlar uchun muhimdir. So'z erkinligisiz hech qanday huquqlarga

erishish mumkin emas. Shuning uchun soʻz erkinligi juda muhimdir – bu avtoritar elita yoki yopiq jamiyatning feodal tizimidan demokratik va ijtimoiy jihatdan adolatli tizimga oʻtishning dastlabki bosqichlarida jamiyat uchun juda muhimdir.

Hozirgi kunda oʻz oʻrnini yoʻqotayotgan anʼanaviy ommaviy axborot vositalarining xolis, adolatli, tezkor va aniq boʻlishi uchun qatʼiy qoidalar mavjud. Soʻz erkinligi borasida qanday cheklovlar mavjud? Hozirgi kunda insonning asosiy huquqlari va har qanday mavjudotning yashash huquqi va xavfsizligini himoya qilishga asoslangan koʻplab sud tizimlari turlicha talqin qilinmoqda. AQSh Konstitutsiyasining 1-sonli tuzatishlari Yevropadagi yuridik amaliyoti kabi soʻz erkinligiga boʻlgan huquqni quyidagi hollarda istisno qiladi: odobsizlik, ustidan kulish (bulling), tuhmat (uydirma, boʻxton), bolalar pornografiyasi, yolgʻon guvohlik berish, shantaj, noqonuniy harakatlarga daʼvat qilish, haqiqiy tahdid va jinoyatlarga daʼvat qilish.

Texnologik rivojlanish, globallashtirilgan dunyoda taraqqiyotni kengaytirishga qaratilgan ambitsiyalar aloqalarni kengaytirishning turli bosqichlariga olib keldi – mahalliydan (pochta, teleks yoki telefonlar, bosma nashrlar) elektron ommaviy axborot vositalarigacha (radio, televizor). Jahon miqyosidagi taʼsirga ega boʻlgan maʼlumotlarni yetkazib berishdagi birinchi muhim qadam 24/7 yangiliklar dasturidan boshlandi (Ted Turnerning CNN tomonidan 1980-yilda taqdim etilgan). Bu narsa aksariyat siyosatchilarni, ayniqsa, anʼanaviy yopiq jamiyatlardagi siyosatchilarni esankiratib qoʻydi. Odamlarni zulmatda ushlab turish va aloqani uzish yoki faqat ularning rahbarlariga ishonishlariga imkon beradigan haqiqat bilan bogʻlab turish uchun axborot oqimini boshqarishning odatiy yondashuvi – tezkor yangiliklar va televideniyaning kirib kelishi bilan butkul oʻzgardi. Bunday holat jamiyatda va global miqyosda yangi tushunchalarni olib kirdi. Maʼlum bir vaqt mobaynida u jiddiy oʻzgarishlarni, taraqqiyotni yuzaga keltirdi, ammo tartibsizlik va yangi toʻqnashuvlar ham yuz berdi. Bir tomondan, bu jamiyatlarga fuqarolar va ularning rahbarlari, hukumatlar oʻrtasidagi boʻshliqni bartaraf etishni boshlashga imkon berdi. Boshqa tomondan, u siyosatchilar va hukumat rahbarlaridan odamlarga, oʻz fuqarolariga va soliq toʻlovchilarga boʻlgan munosabatlari va muloqotlarini oʻzgartirish ehtiyojini keltirib chiqardi. Ammo bunday ommaviy axborot vositalarining narxi juda yuqori edi va bu hali ham asosiy kuch guruhlariga ommaviy axborot vositalarining asosiy boshqaruvini qoʻlga kiritishga imkon berib, umumiy yoki global maʼlumotlar oqimini boshqarishga imkon berdi. Agar biz ilgari

rasmlarning aldamasligiga ishongan bo'lsak, hozir soha mutaxassisarlari sizga hatto video, audio ma'lumotlarini ham osonlik bilan o'zgartirib, qayta ishlab, u orqali manipulyatsiya qilishning qanchalik osonligi haqida aytib berishlari mumkin.

Keyingi inqilobiy qadam sifatida Internet va ijtimoiy tarmoqlari, so'ngra esa sun'iy intellect kirib keldi. Bu hozirda insoniyatning o'zaro aloqalarini global rivojlantirishning navbatdagi bosqichi bo'lib, u butun hayotimizga va jamiyatimizga ta'sir ko'rsatadigan ulkan o'zgarishlarni keltirib chiqaradi (keyingi davrlarda buni yanada kuchliroq sezish mumkin). Ushbu yangi o'zgarishlar har bir insonga, shuningdek, hokimiyatning barcha uchta tarmog'iga, biz qanday aloqa qilishimizga, biznesni qanday yo'lga qo'yishimizga, qanday boshqarish va boshqarilishimizga ta'sir qiladi. Globallashuv davri ijtimoiy tarmoqlarning ko'plab versiyalarida Internet aloqasi orqali global ulanish imkoniyatining global inqilobga aylanishiga olib keldi. Ammo har bir yaxshi ixtiro kabi bunday inqilob ham yangi tahdidlarni keltirib chiqaradi. Masalan, AQShda bir necha yil oldin o'tkazilgan tadqiqot natijasida amerikaliklarning 62 foizi o'z yangiliklarini ijtimoiy tarmoqlardan olishi aniqlangan. O'ylaymanki, ko'plab jamiyatlarda bu ehtimol o'xshashdir. Nima uchun ekanligi haqidagi munozara, ehtimol boshqa maqola uchun mavzu bo'lishi mumkin. Ammo haqiqat shundaki, butun dunyo bo'ylab siyosatchilar va hukumatlar va mashhur ommaviy axborot vositalari o'z fuqarolarining to'liq ishonchidan bahramand bo'lmaydilar va fuqarolar o'zlarining fikrlarini bildirish uchun ushbu yangi texnologik vositalardan sovg'a sifatida foydalanib, ovozlarni ko'tarishni boshladilar. Agar jamiyat va uning fuqarolari o'zlarining barcha ijobiy xususiyatlari bilan ushbu ilg'or aloqa usullaridan, global dialogdan qarorlarni qabul qilishda va tovarlarni ishlab chiqarishda foydalansalar va bu narsa global miqyosda umumiy iqtisodiy ta'sirga ega bo'lsa, bu ijobiy ko'rsatkichdir, albatta. Ammo insoniyat tarixidagi haqiqat shuni ko'rsatadiki, biz insonlar va jamiyatlar yoki davlatlar va ularning hukumatlari sifatida har doim ham yaxshi ishlar qilmaymiz. Masalan, globallashgan urushlar, ziddiyatlar, globallashgan jinoyatchilik, terrorizm va vayron qiluvchi iqlim o'zgarishlari biz inson sifatida ko'pincha ilg'or siyosiy, ijtimoiy yoki iqtisodiy g'oyalarni suiiste'mol qilishimizni isbotlaydi. Dastlab hayotimizni yaxshilash uchun mo'ljallangan ilmiy kashfiyotlarni ham bir-birimizga qarshi bo'lganimizda yomon maqsadlarda ishlatamiz ...

Hozirgi pandemiyaning avj olishi shubhasiz global fojia hisoblanadi va shu bilan birga bizga axborot va kommunikatsiyaning qiymatini yanada kuchliroq sezilishiga sabab bo'lyapti. Biz jismoniy aloqalarimizni cheklashimiz va ularni virtual muloqot bilan almashtirishga majbur bo'lganimiz muqarrar ravishda shaxsiy va ijtimoiy darajalarda katta o'zgarishlarga olib keladi — bu safar haqiqatan ham global miqyosda. Ushbu virus tahdidi an'anaviy hokimiyatning uchta bo'gimida (ijro etuvchi, sud va qonun chiqaruvchi) boshqariladigan an'anaviy ta'lim usullarimizni va jamoat aloqalarini o'zgartirmoqda. Virus bizning farovonligimizga, ish uslubimizga, o'rganish uslubimizga, bir-birimiz bilan aloqa qilishimizda bizning shaxsiy ehtiyojlarimizni — axloqiy, ijtimoiy, madaniy, diniy, ma'naviy ehtiyojlarni qondiradi. Biz muloqot qilish, hissiy jihatdan barqaror turish va virusning kundalik hayotimizga olib kelgan barcha katta muammolarini bartaraf etish, to'g'ri qaror qabul qilish uchun hozirda berilayotgan axborotlarga juda bog'liqmiz. Haqiqiy, o'z vaqtida va tegishli ravishda uzatilgan ma'lumotlar shaxslar va umuman jamiyatning omon qolishi uchun har qachongidan ham muhimroq bo'ladi. Axborot — haqiqat, o'z vaqtida va to'g'ri yetkazilgan ma'lumotlar har doimgidan ham shaxsiy hayot va bizning jamiyatimiz hayoti uchun juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'pchilik virtual muloqot bilan cheklanib, ijtimoiy tarmoqlarga, bloglarga bog'liq bo'lib qolyapti, ayniqsa, bu narsa ijtimoiy faol bo'lmagan hukumat jamiyatlarida ko'p sodir bo'lyapti. Hissiy bosim juda og'ir va biz tajovuzning individual yoki ijtimoiy portlashlarini ko'rishimiz mumkin. Ba'zi jamiyatlarda bu namoyishlar, hatto tartibsizliklar keltirib chiqardi, ijtimoiy tarmoq va mashhur ommaviy axborot vositalarida ham tajovuzkor va manipulyatsion aloqalarni kuzatish mumkin. Bunda alohida shaxslar, guruhlarning yoki siyosiy sabablarga asoslangan manipulatsiyalar yotadi.

Shunchaki uni o'chirib qo'yish yechim emas. Endi yangi avlodlar hayoti va tarbiyasining bir qismi sifatida yangi texnologik sharoitlardan foydalanishga majbur bo'lmoqda. Barchamiz o'zimiz erishgan taraqqiyotdan uzoqlashish bu — ikkiyuzlamachilik, yechim emas. Tarix hech qachon to'xtamaydi, biz vaqtni muzlatib qo'yishni xohlasak ham u davom etadi. Siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan biz qanday kelajakni faol ravishda qurmoqchi ekanligimizni ijtimoiy, shuningdek, global miqyosda muhokama qilish — ehtimol eng yaxshi yo'l, hatto yagona yo'l desa ham bo'ladi.

2017-yilda Qo'shma Shtatlardagi Pew tadqiqot markazi tomonidan «Onlayn so'z erkinligi, trollar, maxfiylik va soxta yangiliklar kelajagi» tadqiqotlari nashr etildi. Unda 4 ta mumkin bo'lgan ssenariylar muhokama qilindi:

1. Hamma narsa yomon bo'ladi, chunki trolling odamga xos, anonimlik g'ayriinsoniy muomalani keltirib chiqaradi; adolatsizliklar hech bo'lmaganda turli xil da'vatlarga olib keladi; Internet muomalasining tobora kengayib borayotgani va murakkabligi uni yengishni qiyinlashtiradi.

2. Vaziyat yomonligicha qoladi, chunki trollingni moddiy va nomoddiy iqtisodiy, siyosiy rag'batlantirishlar qo'llab-quvvatlab turadi.

3. Ahvol yaxshilanadi, texnik va insoniy yechimlar paydo bo'ladi, chunki onlayn dunyo sun'iy aql yordamida segmentlangan, boshqariladigan ijtimoiy zonalarga bo'linadi.

4. Nazorat va jamoatchilik moderatsiyasi ma'lum xarajatlarni keltirib chiqaradi. Ba'zi yechimlar Internetning mohiyatini yanada o'zgartirishi mumkin, chunki kuzatuv kuchayadi; davlat munozaralarni tartibga solishi mumkin; va bu o'zgarishlar odamlarni bo'lib tashlab, ma'lumot va so'z erkinligini cheklaydi.

Hozirda hech birimiz umumiy va globallashtirilgan kelajagimiz to'g'risida biron bir yakuniy javobga ega emasmiz, tan olaylik. Ammo bu borada jiddiy muloqot boshlashimiz kerakligi aniq. Barcha madaniyatlar insoniyat va jamiyat asosiy huquqlarimizning bosh qadriyatlari va tamoyillari sifatida qadr-qimmat, adolat, tenglik, hurmat va mustaqillikni ko'rsatadi. Ushbu tamoyillar so'z erkinligi va ijtimoiy tarmoqlar bo'yicha munozaralar uchun eng yaxshi asosni ham taqdim etadi.

Ushbu tamoyillarni e'tiborsiz qoldiradigan har qanday holat insoniyat va jamiyat uchun zarar keltiruvchi va o'z joniga qasd qilish hisoblanadi. Agar hozirgi yoshi katta avlod faqat shikoyat qilsalar, tanqid qilsalar va axloqni buzsalar, bu faol yosh avlodlarimizga ta'sir qiladi, eng muhimi bu davrda tug'ilgan yoshlarimizni yangi texnologik globallashtirilgan dunyoda qarama-qarshi tomon sifatida belgilab beradi va bu ularning kelajagini o'ldiradi. Bunday qilishga hech birimizning na huquqimiz, na vakolatimiz bor. *Afsuski, feyk xabarlar jamiyatda ma'lum bir kayfiyatlar ustunligi borasida noto'g'ri qarashlarni yuzaga keltirishda davom etib, o'quvchilarni chalg'itmoqda, siyosatchilar va g'oyalarni obro'sizlantirmoqda, "hech narsa qilib bo'lmaydi" degan hisni keltirib chiqarmoqda.*

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Cherepaxov M. S, Problemi teorii publitsistiki, M., 1973;
2. Matbuotimiz fidoyilari [3 jildli; tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi
3. I. Yesenboyev], 1—2j.lar, T., 1991, 1993;
4. Pidayev T., Matbuot — millat chirog'i, T., 1999;
5. Sulaymonov I., Men—jurnalistman, T., 2001.
6. Национальной телерадиокомпании Узбекистана» // lex.uz.
7. Akhmedov, T. (2017). The history of television journalism in Uzbekistan. Bulletin of Science and Practice, (12), 417-420;

Research Science and Innovation House

